

«ЗГУСТКИ ЖИТТЯ» - ПЕРЕДГІРСЬКІ ЛАНДШАФТНІ ЕКОТОНИ

Денисик Г.І.

Вінницький державний педагогічний університет імені Михайла Коцюбинського

Розглянута проблема термінології в ландшафтознавстві, зокрема стосовно термінів, що пов'язані з вивченням екотонів, геоекотонів, ландшафтних екотонів, антропогенних геоекотонів, виокремлено сфери їх використання. На прикладі Передкарпаття розглянуто структуру ландшафтного екотону, що представлений передгірськими і пригірськими ландшафтами. До пригірських ландшафтів віднесено прилеглі до Передкарпаття ландшафти Розточчя, Середнього Придністер'я, Хотинської височини; показано, що в процесі антропогенізації унікального натурального передгірського ландшафтного екотону сформувався не менш унікальний антропогенний ландшафтний екотон, який разом з рівнинним лісопольовим ландшафтним екотоном формують сучасну структуру і майбутній розвиток ландшафтів і господарства України та визначають екологічний стан її території.

Ключові слова: ландшафт; ландшафтний екотон; геоекотон; Передкарпаття; передгірські ландшафти, пригірські ландшафти.

Наявність проблеми. Наприкінці ХХ – на початку ХХІ ст. – екотонам біологи й екологи, геотонам і геоекотонам – географи, приділяють достатньо уваги. Ландшафтні (натуральні, натурально-антропогенні й антропогенні) екотони ландшафтознавці лише розпочали досліджувати. Серед оригінальних ландшафтних екотонів де чітко простежується антропогенізація ландшафтів від натуральних до антропогенних й Передкарпаття. Його пізнання, як модельного передгірського ландшафтного екотону, буде корисним у процесі досліджень й інших – Закарпатського, передгір'я Кримських гір тощо. Ландшафтознавчі дослідження передгірських екотонів суттєво відрізняються від геокомпонентних – географічних, що й потребує детальнішого висвітлення.

Аналіз попередніх досліджень. В Україні географічні екотони найбільш детально розглянуті у працях Т.В. Бобри і П.М. Дем'янчука, ландшафтні у монографічних виданнях М.Д. Гродзинського та Г.І. Денисика. Однак й ці праці майже не зачіпають передгірські ландшафтні екотони, що й призвело до неправильного, з ландшафтознавчого погляду, виокремлення передгірського ландшафтного екотону між Карпатами та Східноєвропейською рівниною.

Мета: розглянути структуру й особливості антропогенізації передгірського ландшафтного екотону на прикладі Передкарпаття і прилеглих до нього територій.

Результати дослідження. При розгляді проблеми антропогенізації ландшафтів передгірських територій як своєрідних перехідних (або головних?) смуг між рівнинами й горами, необхідно чітко провести межу між часто й непродумано вживаними термінами «екотон», «геотон», «геоекотон», «ландшафтний екотон» та «антропогенний геоекотон». Термін «екотон» американський геоботанік і еколог Ф. Клементсон запропонував у 1905 році для використання екологам і біологам й не треба у них цей термін забирати. Це зафіксовано й Науковою комісією з екотонів при

Науковій комісії з проблем довкілля (SCOPE), де екотон визначений як зона переходу між сусідніми екологічними системами, що має набір характеристик, який однозначно визначається просторовим і часовим масштабами та силою взаємодії між сусідніми екологічними системами. Тобто, ще раз підтверджено, що термін «екотон» необхідно застосовувати лише при розгляді контактних смуг, що формуються живими організмами – рослинами, тваринами, можливо і людьми. У споріднених з екологією та біологією науках, таких як ландшафтознавство, можна використовувати цей термін, але виважено. Географи, термін «екотон» почали активно використовувати у 70-80-х роках ХХ ст. і поступово, за пропозицією В.С. Залетаєва, у 1984 році замінили його терміном «геоекотон» [5]. Однак, зміст терміну «геоекотон» значно ширший оскільки охоплює всі генетичні типи перехідних утворів: – фіто-, зоо-, текто-, геоморфо-, гідро-, клімато-, педо-, й антропогенні тощо. На початку ХХІ ст. термін «екотон» набув «ландшафтознавчого забарвлення й врешті став настільки загальним, що є тенденція розширювати його на всі типи ландшафтних меж, у тому числі й лінійні» [2, с. 333]. Звідси необхідність у чіткому визначенні «сфер» використання термінів «екотон», «геотон», «геоекотон», «ландшафтний екотон», «антропогенний геоекотон» та ін. (рис.1).

Термін «геотон» доцільно використовувати в дослідженнях контактних зон, що формуються при взаємодії геокомпонентів «неживої» природи; «екотон» – живої, «геоекотон» – при вивченні всього спектра геокомпонентів та зв'язків між ними у зонах контакту. У тих випадках, коли у процесі пізнання зон контакту досліджується їх ландшафтна структура, правомірно застосовувати термін «ландшафтний екотон», запропонований В.С. Преображенським [10]. Географічні й ландшафтні екотони теж складні природні утвори

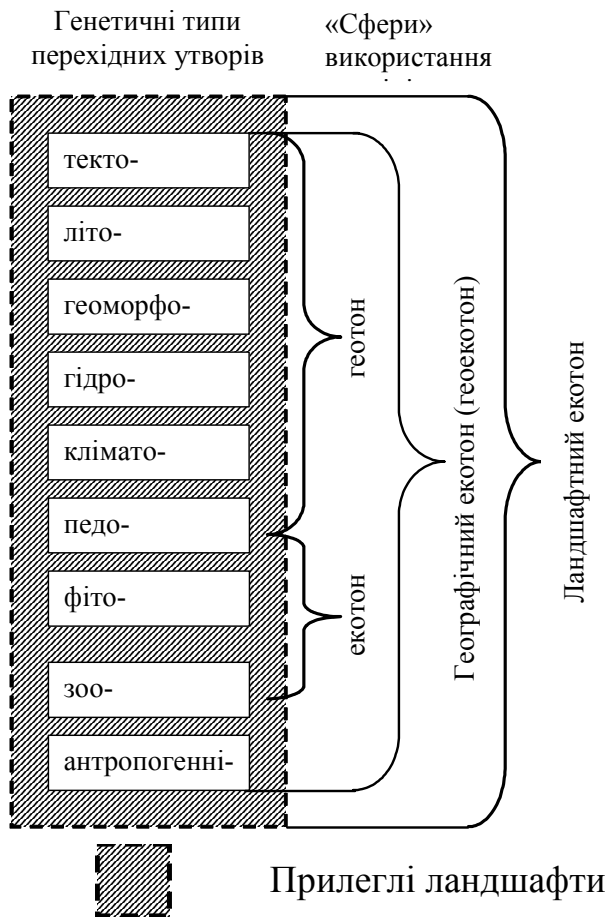

Рис.1 Відповідність термінів «сферам» їх використання

в структурі яких чітко виокремлюються натуральні, натурально-антропогенні й антропогенні, відповідно, геотони та екотони. Це не «гра слів», а розуміння того, що в процесі дослідження потрібно пізнавати одну природну структуру, але в різних аспектах – географічному і ландшафтознавчому. Розглянемо детальніше на прикладі передгірської території – Передкарпаття.

З географічного (геокомпонентного) погляду, Передкарпаття чітко виокремлено межами, що майже повністю співпадають і показані на картах геотектоніки, геологічної будови, гіпсометрії, ґрунтів, рослинного покриву, і навіть, частково на картах атмосферних опадів та гідрологічних картах. Разом, це дало можливість до Передкарпаття віднести вузьку (25-40 км) смугу, що простягається вздовж східних схилів Карпат на 280-300 км [7,8]. При складанні карти ландшафтних комплексів, Карпати у межах України ландшафтознавці теж обмежили цю гірську країну східними контурами Передкарпаття, тобто межею контакту Східноєвропейської докембрійської платформи й Карпатської структури альпійського орогенезу [1, 8]. Таким чином, з географічного погляду майже усе зрозуміло; з ландшафтознавчого – виникає низка питань, що потребують додаткових досліджень. Серед них і чітке

виокремлення східної ландшафтної межі Передкарпаття, а разом і Карпат у межах України. Чи співпадає вона з геокомпонентними межами?

В середині 60-х років ХХ ст. ландшафтознавці виділили передгір'я в особливий клас ландшафтів – клас передгірських ландшафтів [9]. Ще тоді було чітко зазначено, що «клас передгірських ландшафтів – поняття значно ширше, ніж передгір'я у власному (частіше геоморфологічному) розумінні цього слова. Потужний ландшафтний вплив гір розповсюджується далеко за межі передгір'я й охоплює широку зону прилеглих рівнин» [9, с. 139]. На це мало хто звернув увагу, а Передкарпаття й тепер ландшафтознавці продовжують розглядати у його «геокомпонентних» межах. З одного боку – це правильно: маємо чіткі межі природної структури, або перехідної смуги (геоекотону) між Карпатами і Східноєвропейською рівниною. З іншого – явно простежується значно більший вплив гірської системи Карпат на прилеглі території, що широкою смугою прилягають до Передкарпаття. У цьому неважко переконатися, якщо з позицій *пригірських* територій проаналізувати особливості природи і ландшафтів Розточчя, Середнього Придністер'я та Хотинської височини. Тут всі показники стосовно розчленованості поверхні, щільності річкової мережі, опадів і температур, режиму річок, їх повздовжніх профілів та енергетики, ґрунтів, рослинного покриву й тваринного світу, а також складність і мозаїчність ландшафтної структури, майже у 1,5-2 рази перевищує аналогічні показники прилеглої до них рівнини і не завжди «програють» гірським територіям Карпат. Невипадково чернівецькі та львівські географи відносять Розточчя, Середнє Придністер'я та Хотинську височину до унікальних регіонів України. Ця унікальність зумовлена саме їх *пригірським розташуванням*, а ландшафти відносяться до рівнинних, але пригірських.

Передгірські й пригірські ландшафти за своєю структурою значно складніші і за різноманітням часто багатші прилеглих до них гірських і рівнинних територій. *Тут концентруються потоки речовини, енергії та інформації власних і прилеглих ландшафтів та формуються «згустки життя» як натуральної, так і антропогенної природи.* Передгірські й пригірські ландшафти, зокрема й між Карпатами та рівнинами України, оцінила вже давня людина. Її сліди з'являються тут 150-200 тисяч років тому. Прив'язаність до регіону віддзеркалюють унікальні в Європі багатшарові стоянки. В окремих з них, як от Молодова, Кормань, Атаки, нараховують до 12 культурних шарів. У подальшому історичному розвитку передгірські й пригірські ландшафти (*природний рубіж*),

мали вирішальне значення у формуванні головної геополітичної особливості Передкарпаття – *прикордонності* (геополітичний рубіж). Тривалий час регіон розвивався на окраїнах різних політичних утворень та держав – від Київської Русі та Галицько-Волинського князівства до теперішніх Польщі, України та Молдови. Упродовж тисячоліть господарства руйнувались і відновлювались, люди мігрували, будували городища і фортеці, села й міста, вирубували ліси й розорювали звільнені від них землі, освоювали річки й будували різноманітні промислові об'єкти. У загальне поле українського етносу (72–95% населення) тут вкраплені групи росіян, поляків, німців, євреїв, молдован та представників інших національностей [1,6]. На картах історико-географічного районування, щільності населення та розвитку різноманітних галузей господарства регіон між Карпатами й рівнинною Україною теж чітко виокремлюється. Натуральні ландшафти передгірських і пригірських територій повністю замінені антропогенними з наявними тут всіх їх класів. Однак, не зважаючи на всі природні й суспільно-історичні негаразди у розвитку Передкарпатського ландшафтного екотону він функціонує як зразок своєрідного «згустку життя» і є прикладом для інших регіонів України.

Висновки. На основі унікального Передкарпатського натурального ландшафтного екотону, представленого передгірськими та пригірськими ландшафтами, сформувався не менш унікальний антропогенний ландшафтний екотон. У межах рівнинної частини України унікальним є зональний ландшафтний екотон – лісополе, що сформувався на основі лісостепу, але зараз охоплює значно більші території [4]. Ці два ландшафтних екотони на початку ХХІ ст. формують сучасну структуру і визначатимуть подальший розвиток ландшафтів і

господарства України. Їх дослідження лише розпочалося і в майбутньому можна надіятись на цікаві результати, бо саме Передкарпатський й лісопольовий ландшафтні екотони є головною сферою життєдіяльності більшої частини населення України.

Список літератури

1. Воропай Л.І. Середнє Придністров'я – унікальний регіон України /Л.І. Воропай // Середнє Придністров'я [За ред.: Г.І. Денисика]. – Вінниця: ПП «Видавництво «Теза», 2007.-С. 4-12.
2. Гродзинський М.Д. Пізнання ландшафту: місце і простір: монографія / М.Д. Гродзинський.-К.:Київський університет, 2005.-Т.2.-503с.
3. Дем'янчук П.М. Основні властивості географічних екотонів: сучасний стан проблеми / П.М. Дем'янчук // Наукові записки ТНПУ ім. В. Гнатюка. Серія: Географія.-2001. - №2 (7) - С.34-37.
4. Денисик Г.І. Лісополе України / Г.І. Денисик – Вінниця: ПП «Видавництво «Тезис», 2001. – 284с.
5. Залетаев В.С. Экотонные экосистемы как географические явления и проблемы экотонизации биосферы / В.С. Залетаев // Современные проблемы географических экосистем. – Москва: ИГАН СССР, 1984. – с.50-62.
6. Кілінська К. Й. Еколого-прогнозна оцінка природно-господарської різноманітності Карпато – Подільського регіону України / К.Й. Кілінська. – Чернівці: Рута, 2007. – 492с.
7. Кравчук Я.С. Геоморфологія Передкарпаття / Я.С.Кравчук.- Львів: Вид-во Львівського університету, 1999.-187с.
8. Маринич О.М. Фізична географія України: Підручник / О.М.Маринич, П.Г. Шищенко. - Київ: Знання, 2005.-511с.
9. Мильков Ф.Н. Ландшафтная география и вопросы практики / Ф.Н. Мильков. – Москва: Мысль, 1966. – 256с.
10. Преображенский В.С. Организация, организованность ландшафтов / В.С. Преображенский – Москва: Институт географии АН СССР, 1986. – 20с.

Денисик Г.І. «Сгустки жизни» - предгорные ландшафтные экотоны. Рассмотрена проблема терминологии в ландшафтоведении, в частности относительно терминов, которые связаны с изучением экотон, геоэкотон, ландшафтных экотон, антропогенных геоэкотон, выделены сферы их использования. На примере Предкарпатья рассмотрена структура ландшафтного экотона, который представлен предгорными и пригорными ландшафтами. К пригорным ландшафтам отнесены прилегающие к Предкарпатья ландшафты Розточья, Среднего Преднеостровья, Хотинской возвышенности; показано, что в процессе антропогенизации уникального натурального предгорного ландшафтного экотона сформировался не менее уникальный антропогенный ландшафтний экотон, который вместе с равнинным лесопольевым ландшафтним экотоним формируют современную структуру и будущее развитие ландшафтов и хозяйства Украины, определяют экологическое состояние ее территории.

Ключевые слова: ландшафт; ландшафтний екотон; геоэкотон; Предкарпатье; предгорные ландшафты, пригорные ландшафты.

Denysyk G.I. «Clots of life are pre-mountain landscape ecotones». The considered problem of terminology is in landscapes, in particular in relation to terms that is related to the study of ecotones, geocotones, landscape ecotones, anthropogenic geocotones, the spheres of their use are distinguished. On the example of Carpathion the structure of landscape tone that is presented by pre-mountain and by atmountains landscapes is considered. To the пригірських landscapes the adherent are attributed to Carpathion landscapes of Roztochia, Middle Prydnisteria, Xotin of sublimity; it is shown that in the process of antropogenization of unique natural pre-mountain landscape ecotone a no less unique anthropogenic landscape ecotone that together with flat lossweeds form a modern structure and future development of landscapes and economy of Ukraine a landscape ecotone and determine the ecological state of her territory was formed.

Key words: landscape; landscape ecotone; geocoton; Carpathion; pre-mountain landscapes.